

ASPECTE ALE TRADIȚIEI TEOCRATICE ÎN ISTORIA GÂNDIRII POLITICE ȘI PROBLEMA TERORISMULUI

Julia GORINCIOI

Catedra Științe Politice

In this article the author tries to give a retrospective analysis of the tradition of theocratic thought, its historical evolution and influence on politic and society.

Delimitating the religion and violence, the author passes to the theoretical analysis of the problem of terrorism, characterizing it as a phenomenon with multiple roots in the circumstances of the modern state. The author demonstrates that terrorism has been theologized, which led to the augment of its supporters.

The author especially focuses on the problem of fundamentalism and the possibility of overcoming it, the opportunity of searching for the novel modalities for accessing these challenging problems in the actual conditions of globalization, the demarcation of ethic-spiritual and ideological views in religion, the discovery and substantiation of the religion positive role in ordering the society.

Concepțiile politice joacă un rol enorm în viața spirituală și practică a trecutului și prezentului, arătându-se ca o vie reflectare a realității politice în toată complexitatea și diversitatea sa. Ca parte a conștiinței politice, ele acumulează, în mod special, aspectul teoretic al cunoștințelor ce apar, se dezvoltă istoric și constituie acele idei, teorii, în care își găsește exprimare în formă logico-categorială concentrată procesul istoric de evoluție și aprofundare a cunoașterii fenomenelor politice. Apariția și dezvoltarea cunoașterii politice, conceptual oformată și sistematizată, a fost obiectiv determinată de necesitățile sociale de existență a oamenilor în societățile stratificate și ierarhizate. Fără cunoașterea abstract-teoretică absolut importantă, omul ar fi rămas dezorientat în universul politic, statal și juridic. Constituirea unui astfel tip de cunoaștere a fost, prin urmare, o necesitate practică și social valoroasă. Din această perspectivă, concepțiile politice constituie o formă de autoexprimare a societății, a indivizilor și grupelor sociale și servesc drept indice obiectiv al maturității lor politice, factor important al activității politice.

În acest sens, concepțiile politice constituie o parte esențială a concepției societății despre lume, o formă specifică de concepere teoretică, înțelegere și modificare practică a realității politice, ele sunt elementul constitutiv inalienabil al culturii politice a societății, claselor și indivizilor, atribut esențial al activității teoretice și practice a oamenilor, societății statale organizate. Nu există și nici nu poate exista cultură politică adevărată în societate fără cunoașterea esențial-aprofundată și multilaterală a bogatei moșteniri spiritual-politice, acumulate de omenire de-a lungul celor 4 milenii de istorie de dezvoltare statale. Trecând prin filtrele corespunzătoare sociale de cunoaștere, concepțiile politice ale trecutului, în mod natural, pătrund în țesutul teoriilor politice contemporane.

Istoria gândirii politice este istoria apariției, dezvoltării, înnoirii și transformării ansamblului de concepții politice, elaborate de reprezentanții diferitelor țări și popoare. Analiza acestor concepții, de regulă, este efectuată din perspectivă cronologică (în timp), spațială (geografică) și portretistă (dimensiunea portretului individualizat al gânditorului). Recunoscând meritele acestor tipuri de analiză, totuși nu trebuie să ignorăm și alte modalități de analiză posibile, în special analiza concepțiilor politice din perspectiva atracției spre unele sau alte tradiții intelectuale. Încercările de analiză a istoriei gândirii politice de pe pozițiile tradiției intelectuale teocratice, juridice și politico-sociologice au meritele lor.

Întâi de toate, aceste tradiții au fost obiectiv determinate de condițiile concret economice, sociale, politice și spirituale ale societății la o anumită etapă istorică de dezvoltare. Nu întâmplător, tradiția teocratică a fost dominantă în perioada feudalismului, cea juridică – în perioada capitalismului industrial, iar cea politico-sociologică – în perioada capitalismului dezvoltat.

În al doilea rând, fiecare din tradițiile indicate își are propria istorie, reprezentanți, bază conceptuală și socială, aparat categorial și propriu sistem de concepții teoretice, ceea ce ne permite să vorbim despre evidenta originalitate și claritate esențială.

În al treilea rând, tradițiile nominalizate nu există izolat una de alta, ci se găsesc într-o unitate contradictorie. Pe de o parte, se observă tendința spre autoexprimare și autoconfirmare a fiecăreia din ele, iar, pe de

altă parte – spre interdependență și influență reciprocă, spre autopătrundere. De exemplu, povețile religioase, de regulă, sunt susținute prin normele de drept, legile uneori sunt declarate sfinte, fundamentarea politico-sociologică se împletește cu cea morală, religioasă și juridică. Totodată, trebuie să menționăm că aceste tradiții se înscriu organic în contextul general istorico-filosofic. Abordarea istoriei gândirii politice de pe pozițiile acestor tradiții este fructuoasă nu numai datorită faptului că permite o sistematizare mai complexă a concepțiilor politice, dar și faptului că permite o nouă abordare a lor, o nouă apreciere și interpretare.

În acest articol vom încerca să analizăm cea mai veche și influentă tradiție din istoria gândirii politice, destul de viabilă în perioada contemporană – tradiția teocratică, care în dezvoltarea gândirii politice istoric anticipează celelalte tradiții, ce vor rămâne obiect de cercetare pentru studiile ce vor urma.

Tradiția teocratică este, într-adevăr, cea mai veche tradiție de interpretare a fenomenelor social-politice și aceasta se explică prin faptul că religia a apărut cu mult înaintea altor forme ale conștiinței sociale. În crêdințele religioase timpurii este reflectată conceperea fantastă a dependenței directe a oamenilor de forțele supranaturale și sociale. Așa cum în conștiința socială a acelor timpuri domina mitologia, prima sa formă de exprimare devine mitul. Incapacitatea omului arhaic de a se evidenția din cadrul mediului înconjurător, precum și caracterul gândirii sale nespecializate, care încă nu s-a delimitat de domeniul emoțional afectiv, au constituit premisele mitului. În consecință, s-a produs contrapunerea metaforică a obiectelor naturale și culturale (sociale), antropomorfizarea cosmosului și naturii. Interpretarea mitologică a fenomenelor politice, caracteristice multor popoare antice, se identifică prin dominația închipuirilor despre proveniența divină a societății și statului. Prezența începutului divin în cosmos îl face pe acesta mai ordonat decât rânduielele pământești. Totodată, acest început constituie baza apariției, conservării și dezvoltării orânduirii sociale și politice. Cu alte cuvinte, începutul divin se prezintă atât drept cauza primară, cât și ca principiu fundamental și model de bază al orânduirii sociale și politice; concomitent, ca ideologie dominantă totală ce nu are concurenți în persoana altor închipuiri, viziuni, puncte de vedere etc.

Fiind născute de începutul divin, orânduirile terestre se deosebesc între ele în dependență de modalitatea de legătură dintre acest început și relațiile sociale [1]. Așa cum orânduirea terestră, în corespundere cu închipuirile mitologice, este parte a orânduirii cosmice globale, așa și respectarea ei este o obligație sfântă pentru fiecare. Altfel spus, orice împotrivire ordinii sociale este interpretată ca provocare a zeilor, care prin mânia lor pot să dăuneze armoniei cosmice și să provoace catastrofe globale. De aici devine explicită reglementarea detaliată a conduitei umane, prezența diferitelor interdicții și pedepse [2].

Varianta clasică a tradiției religioase în istoria gândirii politice este prezentată de concepțiile medievale, etapa de trecere spre care o constituie teoria politică a lui Aureliu Augustin (353-430 e.n.). Anume în această teorie au fost formulate dogmele principale ale bisericii creștine: prioritatea bisericii în raport cu statul, a normelor religioase în raport cu cele juridice, a spiritului divin în raport cu patimile materiale. După părerea lui Augustin, acolo unde statul nu se supune bisericii, acolo nu există dreptate și bine comun. În concepția creștină, elaborată de Augustin, istoria societății umane, orânduirea politică și statală apar ca consecințe ale căderii omului în păcat, cădere predeterminată de providența dumnezeiască. Omul este înzestrat cu voință liberă, cu capacitatea de a trăi omenește și nu dumnezeiește. Tot de la Dumnezeu porcede capacitatea omului de a trăi dumnezeiește, capacitate acordată doar celor aleși. Reieșind din așa concepere a speciei umane, Augustin împarte viața pământească în două orașe: unul, care reprezintă însăși realitatea terestră și în care oamenii dispun de natura deviată de păcat, și celălalt – orașul celest, în care oamenii sunt născuți de bunăvoință și binefacere, liberi de natura păcătoasă [3]. Putem observa astfel că această dualitate de existență umană la Augustin reflectă influența concepțiilor precedente despre două tipuri de universuri în societate și natură [4].

Punctul culminant al gândirii politice teocratice din perioada medievală o constituie teoria lui Toma d'Aquino (1225-1274), declarată în anul 1879 de către Papa Leo al XIII-lea unica adevărată filosofie a catolicismului. Expunând teoria interpretării divine a puterii, el deosebește trei elemente constitutive: esența puterii, forma puterii (modul de acaparare și organizare) și scopul folosirii puterii. După esența sa, puterea este rezultatul voinței divine, iată de ce ea întotdeauna aduce oamenilor bine și bunătațe. Însă, formele concrete de însușire și realizare a puterii pot fi rele, inechitabile, contrare ideii lui Dumnezeu. De aici, supunerea față de putere, învață Toma d'Aquino, este necesară în acea măsură în care ea provine de la Dumnezeu. Cu cât activitatea puterii este în disonanță cu voința dumnezeiască, cu atât ea este contrară intereselor bisericii și cu atât supușii sunt în drept să-i opună rezistență [5].

Un merit deosebit al lui Toma d'Aquino îl constituie elaborarea și clasificarea legilor. Locul dominant în această teorie îl ocupă legea eternă, care întruchipează normele universale, principiile fundamentale ale

rațiunii divine, care conduce universul. Legea eternă se conține în Dumnezeu, este identică cu acesta. Cât privește celelalte legi, acestea sunt derivate ale legii eterne și dependente de ea prin relații specifice de subordonare. Printre acestea teologul enumeră întâi de toate legea naturală, care este reflectarea legii eterne în rațiunea umană, în conștiința ființelor gânditoare. Așa cum fundamentul prim al rațiunii practice îl constituie binele, așa la legea naturală se referă tot ceea ce se referă la bunătate, autoconservare și la reproducerea speciei umane. Ca concretizare a legii naturale se prezintă dreptul pozitiv (uman), a cărui predestinație constă în a determina oamenii, prin frică și forță, să nu facă rău și să tindă spre virtute.

Caracteristica tradiției teocratice a gândirii politice ar fi incompletă fără analiza Reformei – mișcare religioasă și politică, orientată contra bisericii catolice, ce a cuprins aproape întreaga Europă la începutul secolului al XVI-lea. Cel mai mare ideolog al Reformei a fost teologul german Martin Luther (1483-1546), care a pus începutul credinței lutherane.

În plan politic, ideile principale ale lui M.Luther se reduc la faptul că oamenii ca și cum trăiesc în dimensiunea a două lumi – cea terestră și cea celestă, cea profană și cea spirituală. În universul spiritual, care cuprinde doar pe cei ce cred în Cristos, domină spiritul lui Dumnezeu, iar în universul profan, care cuprinde toți oamenii – domină puterea politică. Universul spiritual întruhidează libertatea spiritului, domeniul credinței, lumea interioară a omului, iar cel terestru – conduita exterioară a omului, proprietatea și alte bunuri materiale. Bunăstarea universului spiritual depinde de bunăstarea celui terestru, care, la rândul său, se sprijină pe dreptul natural și nu pe cel divin. De aici decurge sarcina puterii, ce domină în universul profan, de a se conduce de raționamentele practice și interesele reale, definite de rațiunea umană: a nu permite păcatul, a împiedica prin orice mijloace, inclusiv de constrângere, realizarea intențiilor proaste ale oamenilor etc.

Totuși, sistema viziunilor politico-juridice lutherane este pătrunsă de anumite contradicții. Pe de o parte, ea este orientată prin conținutul său pozitiv către om, libertatea interioară și convingerile lui. Contrar bisericii romano-catolice, Luther tindea să demonstreze că omul și viața lui laică nu trebuie privite ca ceva păcătos. Renunțările lui teze conțineau baza conceperii noi a creștinismului. Ele au fost primite de multe părți și grupuri sociale ca îndemn de eliberare de sub dominația politică și ideologică a bisericii, ca îndemn de a da organizațiilor sociale și statale forța autorității religioase. Pe de altă parte, sistema viziunilor lui Luther, reformatoare în aspect religios, nu este de așa natură în aspect politico-juridic. Luther era oponentul conceperii populare a Reformei în lupta pentru echitatea socială și egalitatea evanghelică [6].

Căpătând expresia sa clasică în perioada medievală, tradiția teocratică nu-și pierde importanța în epocile ce vor urma. Ea doar și-a modificat formele de manifestare, adaptând ideile și doctrinele religioase la noile condiții. Influența ei asupra vieții politice a popoarelor diferitelor țări, inclusiv asupra vieții politice a contemporaneității, este enormă și constă în următoarele:

1. Tradiția teocratică a susținut și fortificat credința oamenilor în posibilitatea de constituire a societății echitabile pe pământ. Și cu toate că această credință avea un caracter abstract și se baza pe realizarea doar în viitor a previziunilor divine, ea prezenta o forță motrice activă în procesul de concepere și transformare a universului. Ca dovadă ne apar, de exemplu, cele patru valuri de deșteptare, care s-au răspândit în SUA și au fost însoțite de acțiuni religioase de masă: anii 1730-1760, 1800-1830, 1899-1920, 1960 și următorii ani. După părerea specialiștilor americani, Marile deșteptări erau niște catalizatori originali ai progresului social, care în rădăcină au schimbat orientarea axiologică a societății, a culturii și indicii lui conceptuali. Pe lângă scopul principal – americanizarea creștinismului – acestea au dezvoltat la americani sentimentul „originalității lor naționale” și „dreptul de a fi un popor liber și independent”.

2. Tradiția teocratică a lăsat o amprentă originală asupra conștiinței politice a oamenilor. În felul său, ea a influențat constituirea culturii lor politice. Aceasta este adevărat în special pentru acele țări, în care principiul dominant al vieții sociale era nu doar pluralismul politic, dar și cel religios. Cel mai mare interes în acest aspect îl prezintă SUA, unde sunt prezentate aproape toate religiile cunoscute. Protestantismul rămâne și în continuare principala orientare religioasă, împărtășită de circa 57% din populația țării. Adepții catolicismului constituie 28%, ai iudaismului – 2%, iar restul se socot adepți ai ortodoxiei, islamului, buddismului și ai altor religii.

Religia în SUA s-a prezentat ca o forță activă, ce a stat la baza celor mai multe mișcări reformiste și umanitare. Istoria constituirii societății civile și politice în SUA convingător demonstrează că credința religioasă a americanilor într-o măsură mai mare decât apartenența rasială, nivelul de studii și profit, sexul, vârsta etc. a influențat raporturile sociale la serviciu, în familie, cu prietenii, în luarea deciziilor politice etc. Din această perspectivă este caracteristic protestantismul, ce conține un pronunțat element rațional, datorită căruia ușor l-a făcut adaptiv la condițiile sociale și politice în permanentă schimbare. Anume în protestantism politologii

americani încearcă să găsească diverse componente ale culturii generale și politice a SUA, în special așa ca: reper pe forțele proprii, autocumpătarea, respectul față de autoritatea politică și economică, patriotismul necondiționat etc. Anume cu protestantismul leagă ei ideologia businessului american. Hărnicia, dragostea de muncă și succesul în afaceri sunt declarate în calitate de slujire lui Dumnezeu, iar succesul sau insuccesul în activitatea economică – ca cheie spre conceperea stării spirituale a individului.

3. Tradiția teocratică de cele mai dese ori definea caracterul și orientarea ideologică a unui sau altui stat. În calitate de exemplu ne putem adresa la doctrina socială a islamului, care s-a prezentat și se prezintă în continuare ca fundamentul teoretic al dezvoltării politico-naționale a multor țări, în special a celor din Orientul Apropiat. În evoluția acestei doctrine de-a lungul ultimelor trei secole se evidențiază trei etape principale: Prima etapă (secolul XVIII – prima jumătate a secolului XIX) decurge în condițiile societăților precoloniale și ale colonialismului timpuriu, ale crizei structurilor oriental-feudale și ale începutului influenței capitalismului european asupra lumii musulmane. Cea mai importantă caracteristică a acestei etape este renașterea fundamentelor tradiționale ale islamului: purificarea lui de interpretările multisekulare, dreptul la libertatea de opinie (la idjtihad), prioritatea problematicii social-morale vis-à-vis de cea metafizico-escatologică, unic în felul său radicalismul politic, uneori dus până la ideea creării statului islamic autentic. Doctrina socială a islamului în această perioadă era orientată în unile cazuri la restaurarea societății egalitare preclasiale, iar în altele – la fundamentarea relațiilor politico-naționale burgheze timpurii.

A doua etapă (din a doua jumătate a secolului XIX – anii 70 ai secolului XX) se caracterizează prin modernizarea concepției sociale a islamului, a cărei esență constă în adaptarea lui la noile condiții, în sintetizarea islamului cu naționalismul, precum și în abordarea secularizată (trecerea în patrimoniul statului) a hotărârilor problemelor politice și social-economice. Din punctul de vedere al modernismului, în islam trebuie deosebite principiile inițiale (imanente), ce se referă la domeniul „eternității și invariabilității” (întrebările credinței, moralității etc.), și acele principii, ce se referă la „tot ce e trecător istoric” (politica și economia). Reieșind din toate acestea, moderniștii se opuneau folosirii mecanice în condiții noi a dogmelor musulmane elaborate încă în Arabia medievală.

A treia etapă (din anii 70 ai secolului XX până în prezent) reprezintă un nou val de extindere a concepțiilor renăscute ale islamului. Aceste concepții, definite ca fundamentalism, demonstrează în islam consolidarea momentelor sociale și politice, trecerea accentului de pe etica religioasă pe ideologia politică. Modelul politic al renașterii islamice, al fundamentalistilor reiese din necesitatea elaborării unor forme a lor, pur islamice, de participare a poporului în conducerea statului, deosebite de structurile politice occidentale. Acest model presupune introducerea principiilor fundamentale ale islamului în economie, în domeniul social (inclusiv în sistemul de învățământ), în structura de stat și drept, cu alte cuvinte – „islamizarea” întregii țări. El presupune, de asemenea, ideea de creare a statului islamic global în baza unificării depline a vieții social-economice și politice a țărilor membre, în baza respectării fixe și necondiționate a legilor șariat-ului, a corespunderii totale Coranului, constituțiilor și actelor normative.

Modelul politic al fundamentalistilor și-a găsit reflectare și consolidare la nivel global în documentele Ligii internaționale a lumii musulmane. Un loc deosebit în ideologia islamică fundamentalistă îl ocupă concepția revoluției sociale, care detaliat și fundamental a fost elaborată încă în anii 20-30 ai secolului XX de către Muhammad Iqbal, părintele spiritual al Pakistanului. Însăși revoluția este concepută ca djihad – război sfânt, dus la nivel personal și public pentru victoria echității islamice în toată lumea. La nivel personal, revoluția înseamnă autoperfecționarea omului, iar la nivel public – reconstrucția societății în baza principiilor islamice, orientată în dimensiune națională, regională și globală. Concepția revoluției sociale este strâns legată de către autorii ei de conceperea islamului ca revoluție socială aparte în societate. Anume această circumstanță, după părerea lor, a definit și dinamismul neobișnuit al islamului, influența lui esențială asupra dezvoltării sociale contemporane, circumstanță ce a servit ca puternic impuls pentru cercetătorii occidentali (îndeosebi, americani) de a revizui închipuirile tradiționale despre rolul și locul islamului în lumea contemporană.

Discuțiile și controversele create în Statele Unite în legatură cu *Patriot Act* s-au lansat după atacurile din 11 septembrie 2001, odata cu disputele pe seama oportunității funcționării închisorilor americane secrete în diferite țări din Europa. Din punct de vedere tactic, terorismul își dovedește superioritatea față de celelalte forme de violență, el putând fi comis de grupuri mici, cu costuri reduse și efecte substanțiale, mai ales prin caracterul său imprevizibil, care reduce posibilitățile de ripostă și apărare. Mark Sageman, psihiatru legist, fost ofițer al C.I.A., în urma studiilor asupra noilor forme de terorism, a condițiilor care le generează și a celor

mai eficiente metode de apărare împotriva lor, consideră că cei mai periculoși teroriști ai lumii nu se mai află în subordinea Al-Qaeda. „Teroriștii de care ar trebui să ne temem cel mai mult sunt aspiranții liber-profesioniști care și-au făcut un scop din teroare, precum și camarazii lor de pe *web*. Această generație este chiar mai înfricoșătoare și mai impredictibilă decât cele precedente...” [7]. De asemenea, în urma unor ample studii psihologice, filosoful american remarcă faptul că „orice strategie de combatere a acestor teroriști trebuie bazată pe o înțelegere a motivului pentru care ei cred ceea ce cred. Cu alte cuvinte, ce transformă oamenii obișnuiți în fanatici care folosesc violența pentru scopuri politice? Ce anume îi face să se considere speciali?... Explicația comportamentului lor trebuie găsită nu în modul cum gândesc, ci mai degrabă în modul cum simt” [8].

Astfel, analizele complexe în urma cărora se stabilesc diferite metode de combatere a terorismului trebuie să aibă în vedere atât marile organizații, cât și acțiunile individuale sau colective de mici dimensiuni. Elaborarea ideologiei războiului împotriva terorismului ascunde anumite interese și scopuri. Dacă într-adevăr se dorește anihilarea terorismului, ar trebui să se înceapă o acțiune conform unei alte strategii, pentru a izola Al-Qaeda de societățile musulmane. Altfel spus, terorismul a fost teologizat, iar acest lucru a condus la creșterea numărului susținătorilor săi.

Deși religiile condamnă violența, numeroase acte de violență se produc nu în numele religiei (printre acestea fiind cunoscute în istorie pedepsele Inchiziției, Cruciadele, războaiele islamice de cucerire, iar în epoca modernă actele teroriste comise de grupări și organizații islamice, care își consideră atacate religia și țara, conflictele religioase din Irlanda de Nord etc.), dar ca efecte ale unor fenomene și acțiuni complexe ce au loc în cadrul societății sau între diverse state, de multe ori cu implicații politice. Există numeroase texte religioase care fac referire la acte de violență sau prezintă anumite ritualuri care conțin astfel de conotații. Totuși, rolul religiei în contextul violenței definește doar un singur tip de relație – cea creată de autorii violenței. De aceea, cei mai mulți analiști, printre care și Jochen Hippler [9], neagă orice legătură structurală între religie și violență. Aceștia consideră că religia devine doar un tip de ideologie justificativă, care permite violența, fără a o include.

Fundamentate pe cele mai importante principii educative, marile religii au ca trăsătură comună încercarea de a îndruma omenirea, individul și societatea către o evoluție armonioasă și o împlinire spirituală, prin care binele să poată fi perpetuat și extins, ceea ce, în esență, exclude orice asociere cu noțiunea de violență.

Referințe:

1. De exemplu, în China Antică, unicul și principalul inel de legătură dintre ordinea socială și forțele supreme celeste este figura Imperatorului, în mâinile căruia este concentrată toată puterea. Imperatorul chinez este nu numai feciorul cerului, dar și părintele poporului său. Puterea lui asupra poporului se egalează cu puterea tatălui asupra copiilor.
Puțin altfel stau lucrurile în Egiptul Antic, unde zeii, fiind izvorul puterii conducătorului, rămân alături de acesta în realizarea ei. Integral, puterea politică în Egiptul Antic ne amintește piramida, vârful căreia o constituie zeii și alesul lor – faraonul, iar fundamentul ei – poporul simplu. Între aceste două extreme se găseau preoții și nobilimea. Comportamentul în societate era determinat de statutul social, de apartenența de castă a omului. Într-un mod asemănător se constituia puterea în India Antică, care se baza pe divinizarea orânduirii sociale și pe convingerea provenienței teocratice a societății și statului. În corespundere cu textul religios al Indiei Antice „*Rigvedele*” (sfârșitul mileniului II î.H.), rânduielile pământești se sprijină pe ideea dominației legii divine și orânduirii sociale de castă între oameni. Această orânduire este realizată de două puteri: cea spirituală (a brahmanilor) și cea laică (a căștrilor), care coexistă, cu toate că realizează funcții diferite și se găsesc în relații de concurență intensă în lupta pentru puterea politică.
2. De exemplu, *Legile lui Hammurabi*, 1782-1750 î.H în Babilonul antic; *Legile lui Manu* – către secolul II î.e.n. în India Antică.
3. Sfântul Augustin. *La Cite de Dieu*, Seuil. - Paris, 1994.
4. La Platon – lumea ideilor și lumea fenomenelor; la stoici – polisul-stat și polisul-global cosmic; la Zaratruștra (*Ζωροάστρης*) – lupta dintre cele două începuturi contradictorii – bine și rău.
5. Toma d’Aquino. *Du Royaume*, Egloff, Paris, 1946 [ed. rom.: *Despre guvernământ*. Ediție bilingvă, traducere de Andrei Bereschi. - Iași: Polirom, 2005].
6. *A se vedea*: Oțetea A. *Renașterea și Reforma*. - București, 1968.
7. Sageman M. *Viitoarea generație a terorii*. – În: *Foreign Policy*, Romania, aprilie/mai 2008, p.53.
8. *Ibidem*, p.56.
9. Hippler J. *War, Repression, Terrorism*. - Stuttgart, IFA, 2006.

Prezentat la 21.02.2011